

Krystyna Nadolska-Horbacz

O PRZYBORACH TOALETOWYCH W OKRESIE RZYMSKIM
NA POMORZU WSCHODNIM¹

Nasilenie prac wykopaliskowych, szczególnie w okresie powojennym, znacznie zwiększyło zasób źródeł a zarazem stan wiedzy o kulturze materialnej ludów zamieszkujących w pradziejach ziemie Pomorza. Poszerzenie zakresu przedmiotu badań, możliwości analizy i interpretacji źródeł, zmusza niejako do ponownego podjęcia problematyki znajdującej się w ostatnich czasach na marginesie zainteresowań badaczy, która pozwoliłaby na uściślenie szeregu zagadnień składających się na całokształt działalności człowieka w dziedzinie tworzenia kultury materialnej i duchowej oraz form organizacji społeczno-politycznej.

Celem niniejszej pracy jest ustalenie rozprzestrzenienia terytorialnego, chronologii i funkcji przyborów toaletowych z okresu rzymskiego na obszarze Pomorza Wschodniego.

Pod terminem "przybory toaletowe" rozumiemy grzebień, pensety, lusterka, nożyce i brzytwy. Nie zostały wzięte pod uwagę przedmioty miniaturowe, których rozmiary wskazują raczej na traktowanie ich jako ozdoby lub symbol (np. miniaturowe nożyczki z grobu 127 w Odrach, d. pow. Chojnice, woj. bydgoskie)².

W centrum naszych zainteresowań znajdzie się rozprzestrzenienie terytorialne badanych elementów. Na drugie miejsce wysu-

---

¹ Artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską *Przybory toaletowe w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim*, napisaną w 1974 r. w Katedrze Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem doc. dr Jerzego Kmiecńskiego.

² J. Kmiecński, *Odry cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego*, "Acta Archaeologica Lodziensia" 1968, nr 15, s. 61, tabl. XIII.

wają się zagadnienia chronologii oraz współwystępowania przyborów toaletowych z innymi elementami wyposażenia grobowego. Z powodu trudności z dotarciem do materiałów nie publikowanych oraz do niektórych czasopism z okresu międzywojennego nie wszystkie partie opracowania zostały naświetlone w sposób jednakowy i dostateczny³. Miejmy nadzieję, że przyszłe długotrwałe badania wykopaliskowe na Pomorzu umożliwią również usunięcie pewnych nierównomierności będących chyba w chwili obecnej wynikiem niedostatecznej jeszcze penetracji archeologicznej części omawianego obszaru (np. dorzecze Słupi).

Dla okresu rzymskiego w Europie środkowej i północnej najbardziej miarodajny i prawie powszechnie obecnie przyjmowany jest system opracowany przez H. J. Eggersa w oparciu przede wszystkim o występowanie w zwartych zespołach różnych, dobrze datowanych absolutnie, typów importów rzymskich, a w mniejszej mierze również wybranych zabytków pochodzenia miejscowego⁴. W ciągu ostatnich kilkunastu lat system ten został nie tylko zaadaptowany dla poszczególnych regionów, ale w wielu istotnych szczegółach rozbudowany i uściślony. W niniejszym artykule przyjęto zatem wyżej wspomniany system z uściśleniami K. Godłowskiego⁵, oraz R. Wołągiewicza⁶, z wyłączeniem stadium D, ponieważ stanowi ono pewną odrębną całość mimo wyraźnych nawiązań do fazy poprzedniej. K. Godłowski stadium D zalicza już do początku okresu wędrówek ludów⁷.

Pod terminem "Pomorze Wschodnie" rozumie się tu obszar między Pasłęką na wschodzie, Regą na zachodzie i linią Noteci na południu. Północną granicę stanowi Bałtyk. Do przyjęcia takich

³ Ze względu na trudności w zrekonstruowaniu całych zespołów pochodzących z przedwojennych badań niemieckich i wspomnianych wyżej materiałów nie publikowanych, do potrzeb chronologii i współwystępowania zabytków omawianych w pracy z innymi elementami wyposażenia grobowego wzięto tylko wybrane zespoły.

⁴ H. J. Eggers, *Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit in freien Germanien*, "Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz" 1955, t. 2, s. 233.

⁵ K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, "Prace Archeologiczne" 1970, t. 11, s. 99.

⁶ R. Wołągiewicz, *Chronologia względna okresu wczesnorzymskiego na Pomorzu Zachodnim w świetle niektórych jej wyznaczników*, "Materiały Zachodnio-Pomorskie" 1968, t. 12, s. 180-181.

⁷ Godłowski, *op. cit.*, s. 99.

granic skłania w danym przypadku ich zbieżność z naturalnymi rubieżami kulturowymi z wczesnej epoki żelaza⁸. Pas puszczy i bagien nad Notecią stanowił naturalną granicę, powodującą wyraźną odrębność, tak kulturową jak i polityczną, Pomorza od pozostałych ziem polskich. Zjawisko to trwało aż po XII w., kiedy to w wyniku długoletnich wojen prowadzonych przez Bolesława Krzywoustego część tych ziem weszła na pewien okres czasu w skład państwa polskiego. W czasach późniejszych ta naturalna granica stanowiła o odrębności terytorialnej Pomorza i ułatwiała jego odrywanie się od reszty ziem polskich. Linia Pasieki stanowiła granicę kulturową między kulturami zajmującymi tereny Pomorza a kręgiem kultur protobałtyjskich i bałtyjskich już od końca neolitu⁹. Granica ta utrzymywała się aż do czasów nowożytnych, obejmując czas trwania pruskich tworów plemiennych a następnie wszystkich innych organizmów państwowych powstających na tych ziemiach¹⁰. Najbardziej dyskusyjna jest granica zachodnia. Ustalenie jej na linii Regi ma na celu sprawdzenie, czy granicę kulturową, znaną w okresie lateńskim i w początkach okresu rzymskiego jako wschodnią granicę zwartych wpływów kultury jastorfskiej na linii między Regą i Parsętą, można przenieść do czasów młodszych, czy też zmiany kulturowe na Pomorzu poszły w tym kierunku, że zakłóciły dawniej ustalone podziały. W artykule rozpatrywany jest również materiał z terenów przyległych do wyżej wymienionych granic omawianego terytorium, szczególnie od strony zachodniej. Spowodowane jest to koniecznością dokładniejszego ustalenia granic mniejszych regionów kulturowych.

W literaturze, szczególnie dotyczącej Pomorza, zauważa się duże braki w dziedzinie studiów nad geograficznym rozprzestrzenieniem elementów kulturowych. Opracowania tego typu dotyczące wszystkich okresów przedstawiają wiele do życzenia. Ogólne opracowania materiałowe nie wnoszą wiele nowego¹¹. Spośród przyborów

⁸ W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965.

⁹ Tamże, s. 70.

¹⁰ J. Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1973.

¹¹ E. Blume, *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder- und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, Berlin-Würzburg 1912-1915, s. 1-

toaletowych największej liczby publikacji doczekały się grzebienie. Powstało kilka prób ustalenia ich klasyfikacji i typologii. Pisał o nich M. Olshausen w 1899 r.¹² oraz E. Blume w 1912 r.¹³ Próbowali oni przeprowadzić ich podział pod względem formy. Podział E. Blumego jest zresztą stosowany do dzisiaj. W 1960 r. ukazała się praca S. Thomas o grzebieniach z okresu rzymskiego z terenów północnej i środkowej Europy¹⁴. Jest ona chyba najbardziej pomocna dla dalszych opracowań tego rodzaju zabytków, ze względu na stosunkowo jasne zasady podziału zabytków na typy. Poświęcone grzebieniom prace E. Cnotliwego¹⁵ i A. Chmielowskiej¹⁶ opierają się już na znacznie bardziej rozbudowanej typologii.

Opracowania innych przyborów toaletowych znalazły miejsce tylko w publikacjach poświęconych całym grupom zabytków lub oddzielnym terytoriom. Poza te ramy nie wykracza praca A. v. Müllera *Formenkrause der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee*, w której znalazło się miejsce dla przeprowadzenia typologii i badań nad rozprzestrzenieniem nożyc żelaznych.

Lusterka znalazły się w grupie zabytków opracowanych jako importy z terenów Cesarstwa na ziemię Barbaricum¹⁷.

Najmniej zainteresowania wzbudzały pensety. Jest to fakt za-

-213; W. L a B a u m e, *Urgeschichte der Ostgermanien*, Gdańsk 1934; J. K o s t r z e w s k i, *Pradzieje Pomorza*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966; O. K u n k e l, *Pommersche Urgeschichten in Bildern*, Szczecin 1931. Wszystkie wyżej wspomniane prace zagadnienie rozprzestrzenienia elementów kulturowych traktują marginesowo.

¹² M. O l s h a u e n, *Beitrag zur Geschichte des Haar-Kammes*, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin 1899.

¹³ B l u m e, *op. cit.*, cz. I, s. 104.

¹⁴ S. T h o m a s, *Studien zu den germanischen Kammern der römischen Kaiserzeit*, "Arbeits- und Forschungsberichte zur Sachsischen Bedendenkmalpflege" 1960, t. 8, s. 54-215.

¹⁵ E. C n o t l i w y, *Grzebienie rogowe i kościane od I do V w. na Pomorzu Zachodnim*, "Materiały Zachodnio-Pomorskie" 1964, t. 9.

¹⁶ A. C h m i e l o w s k a, *Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*, "Acta Archaeologica Lodziensia" 1971, nr 20.

¹⁷ K. M a j e w s k i, *Importy rzymskie w Polsce*, Warszawa-Wrocław 1960; J. W i e l o w i e j s k i, *Kontakty Noricum i Panonii z ludami północnymi*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

stanawiający, jako że ten właśnie zabytek daje największe możliwości interpretacyjne z całej omawianej grupy przedmiotów.

Poza tym przybory toaletowe nie doczekały się osobnych opracowań. Mówiono o nich tylko na marginesie prac materiałowych i sprawozdań z wykopalisk¹⁸.

ZASADY PRZEDSTAWIENIA MATERIAŁU

Zgromadzony do pracy materiał źródłowy obejmuje:

I. Grzebienie

- 1) jednowarstwowe
- 2) wielowarstwowe

II. Pensety

III. Lustra i nożyce

Odnosi się on tylko do znalezisk z terenu Pomorza Wschodniego. Nie uwzględniono materiału nie opublikowanego bądź nie wzmiankowanego w literaturze, a znajdującego się w muzeach zagranicznych.

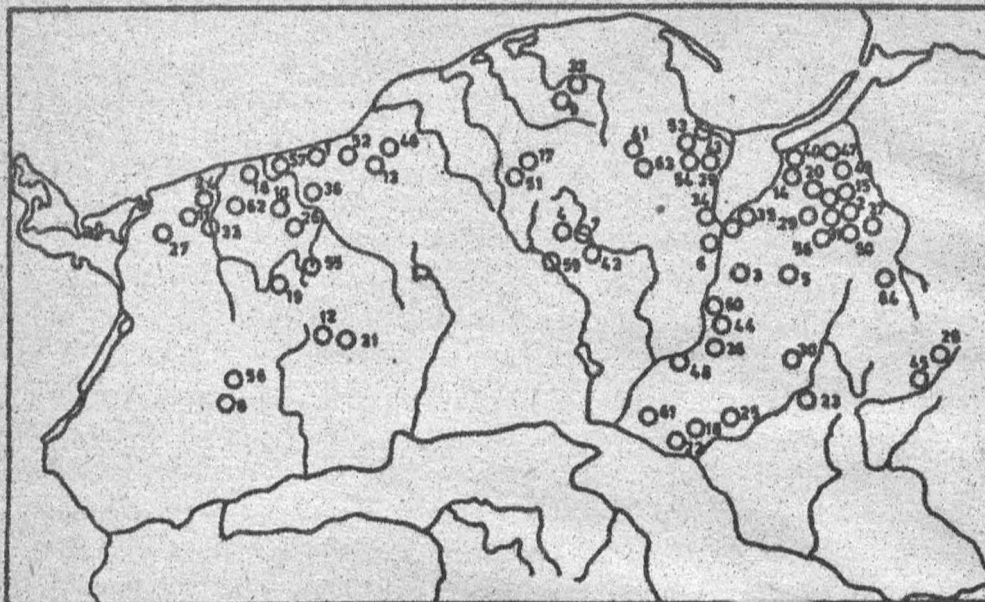
Gromadzenie materiałów odbywało się głównie poprzez poszukiwania w literaturze. Z materiałów nie opublikowanych uwzględniono tylko zabytki znajdujące się w zbiorach: Muzeum Narodowego w Szczecinie, Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Koszalinie, Muzeum Archeologicznego w Toruniu, Katedry Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego oraz Muzeum Archeologicznego w Gdańsku¹⁹.

W Katalogu materiałów (tab. 3) uwzględniono dla każdego zabytku z wyżej wymienionych grup przyborów toaletowych następujące punkty:

1. Nr kolejny katalogu - odsyłacz do tablicy ilustracyjnej.
- 2-5. Miejscowość i ewentualnie dzielnicę miejscowości, województwa (jeśli miejscowość nie jest miastem wojewódzkim), rodzaj stanowiska, bliższa lokalizacja.

¹⁸ Por.: Kmieciński, *Odry...*, s. 74-76; J. Kmieciński, M. Blombergowa, K. Walenta, *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. kartuskim*, "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" 1966, Seria Archeologiczna, nr 12.

¹⁹ Udostępnienie nie publikowanych materiałów pochodzących z badań wykopaliskowych prowadzonych w ostatnich latach zawdzięcza autorka mgr R. Wołą-

Rys. 1. Rozmieszczenie stanowisk w terenie
(rys. Jadwiga Tomczyk)

6. Typ wg klasyfikacji S. Thomas. Rubrykę tę stosowano tylko w partiach katalogu poświęconych grzebieniom.
  7. Stan zachowania (stan obecny zabytków, bądź w sytuacji kiedy nie dotarto do materiałów osobiście - stan w chwili ich publikacji).
  - 8-10. Wymiary w cm; jeśli zabytek uległ częściowemu zniszczeniu podano wymiary obecne z uwagą "zach." lub zrezygnowano z podawania brakującego wymiaru. Rubryki 8-10 odnoszą się tylko do grzebieni.
  11. Źródło informacji o zabytku.
  12. Miejsce przechowywania - podano nazwę instytucji i miejscowość.
  13. Uwagi - w części katalogu poświęconej pensetom, lustrom i nożycom ta rubryka służy do dokładniejszego opisu zabytku.
- Niewypełnienie rubryki w katalogu lub umieszczenie w niej znaku zapytania spowodowane jest brakiem treści do wypełnienia. Podstawę dokumentacji graficznej stanowią w większości wypadków możliwie dokładne rysunki sprowadzone do jednej skali.

Numery stanowisk na mapach są ujednolicone. Temu samemu numerowi na poszczególnych mapach odpowiada zawsze to samo stanowisko (patrz: Indeks stanowisk - tab. 1).

W Indeksie stanowisk podano numery katalogowe, pod którymi należy szukać zabytków pochodzących z danego stanowiska.

ANALIZA MATERIAŁÓW

I. Grzebienie

Ogółem z terenu Pomorza skatalogowanych zostało 147 egzemplarzy całych lub fragmentów. Z tego do przeprowadzenia analizy nadaje się 134. Reszta ze względu na zły stan zachowania lub brak precyzyjnego opisu i rysunku nie będzie tu dokładniej omawiana.

W pracy przyjęto typologię S. Thomas. Jak już zaznaczono na wstępie, jest ona najbardziej przydatna w tego typu opracowaniach. Grzebienie podzielone zostały na dwie zasadnicze grupy: 1) jednowarstwowe; 2) trójwarstwowe²⁰.

W obrębie grupy grzebieni jednowarstwowych wyróżniono cztery typy oznaczone wielkimi literami alfabetu²¹. Z tego dwa pierwsze (A i B) zostały rozbite na dwie odmiany ze względu na drugorzędne różnice formy.

Grupa druga - grzebienie trójwarstwowe - została podzielona na trzy typy opatrzone symbolami cyfr rzymskich²². W grupie tej autorka wyróżnia liczne odmiany. Ze względu na wartość materiału z Pomorza i zbyt małą ilość zabytków w poszczególnych typach, w artykule zrezygnowano ze szczegółowej typologii grzebieni trójwarstwowych, pozostając tylko przy jej ogólnych ramach.

1) Grzebienie jednowarstwowe

Charakterystyczną cechą tej grupy grzebieni jest wykonanie z

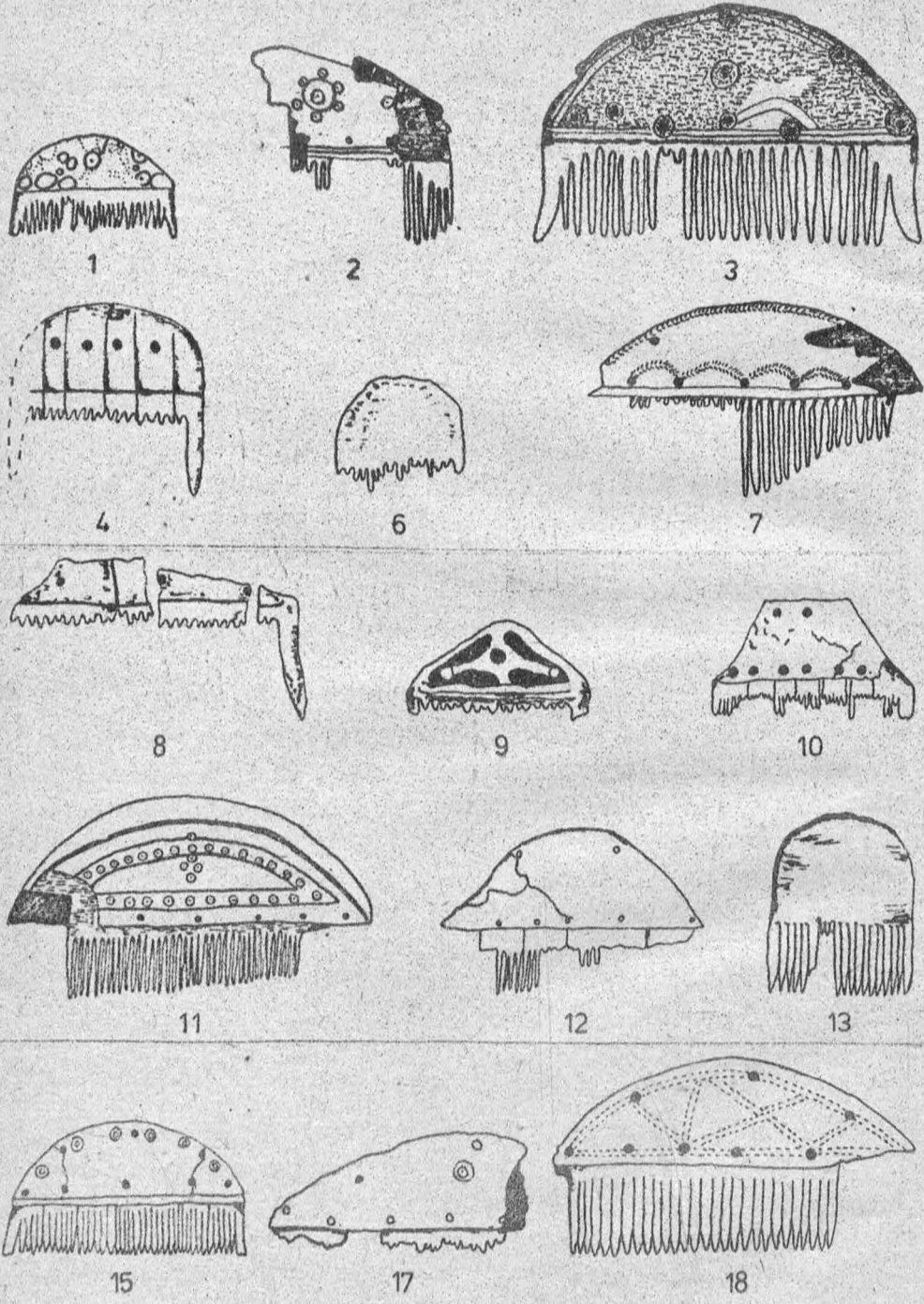
giewiczowi, mgr F. J. Lachowiczowi, doc. dr J. Kmiecnińskiemu, mgr M. Pietrzakowi oraz mgr J. Janikowskiemu.

²⁰ Thomas, *Studien...*, s. 55 i n.

²¹ Tamże, s. 56-74.

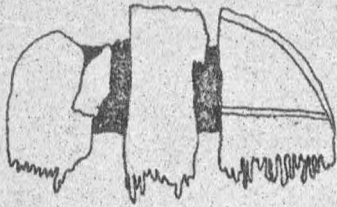
²² Tamże, s. 75-114.

Tablica I.

skala 1:2

19

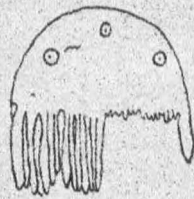
20

21

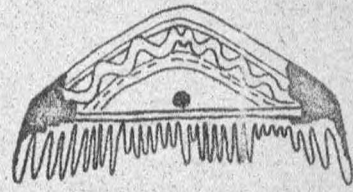
22

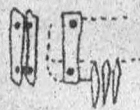
23

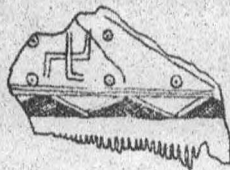
24

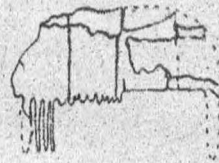
25

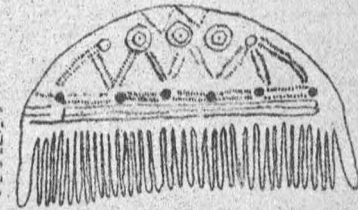
27

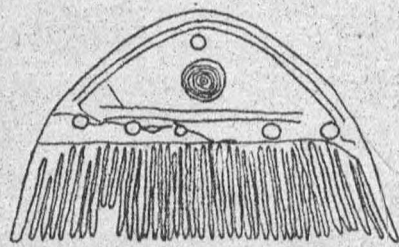
28

30

31

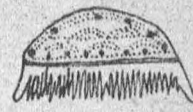
32

33

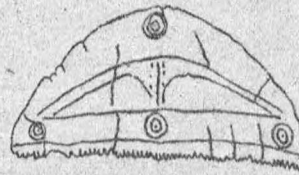
35

37

38

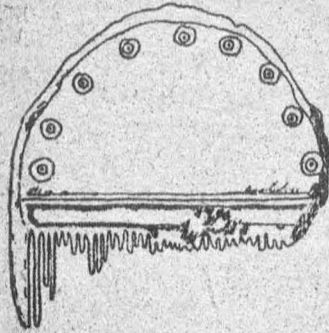

39

40

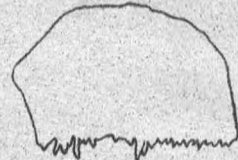
skala 1:2

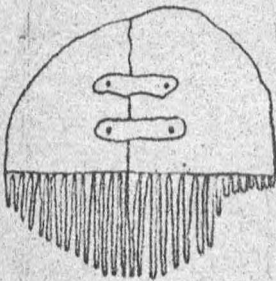
41

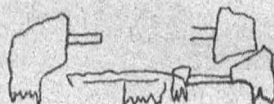
43

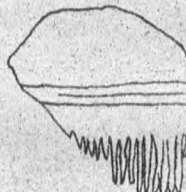
44

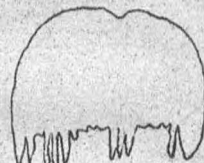
45

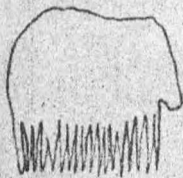
46

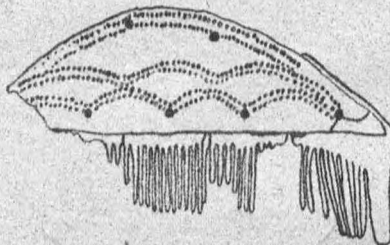
47

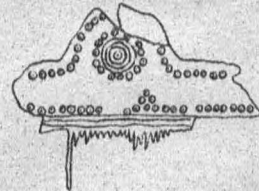
48

49

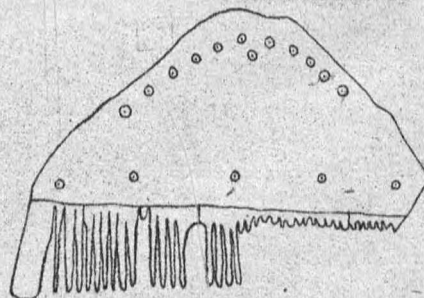
50

51

52

54

skala 1:2

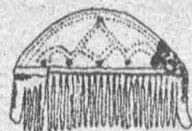
Tablica IV

55

57

58

70

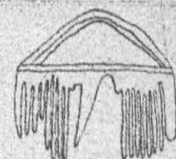
71

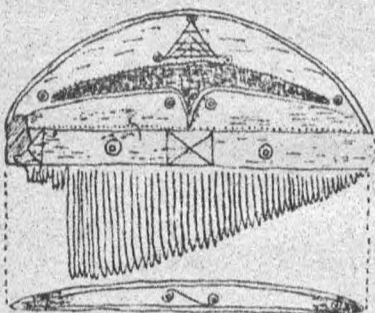
72

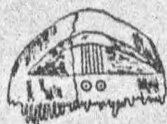
74

76

77

101

110

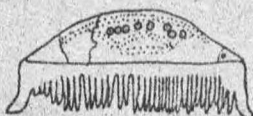
120

121

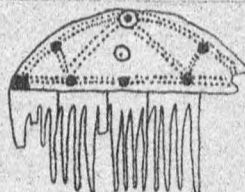
123

124

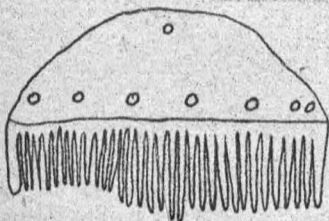
125

131

133

137

138

139

142

147

skala 1:2

w zasadzie taki sam, to można zaobserwować różnice w materiale z którego wytwarzano łączniki. Łączniki te, w kształcie poziomych płytek, wykonywano czasami z tego samego materiału co grzebień. W większości przypadków spotykamy się jednak z płytkami brązowymi. Nity, służące do przytrzymywania trzonu grzebienia i łącznika, wykonywano niemal wyłącznie z brązu. Grzebienie omawianego typu posiadają różne kształty uchwytów. Najpowszechniejszą formą tej części grzebienia - wg S. Thomas - są uchwyty w kształcie wycinka koła lub formy geometrycznie do niego zbliżonej.

Autorka cytowanej klasyfikacji w obrębie typu B wyróżnia dwie odmiany (B_1 i B_2). Jedyną cechą różniącą je jest występowanie bądź też brak ornamentu na uchwycie grzebienia. Występuje on na okazach odmiany B_2 . W zdecydowanej większości jest to ornament jednostronny o formach spotykanych w odmianie A_2 .

Grzebienie typu B datuje się na fazy B_2 i C_1 z przejściem nawet do fazy C_2 ²⁸. Na taką możliwość wskazywałoby występowanie grzebieni tego typu w zespołach zwartych razem z formami typowymi dla tych okresów chronologicznych. Na terenie Pomorza grzebienie typu B można spostrzec w zespołach datowanych już na fazę B_2 ²⁹.

Charakterystyczny jest fakt występowania grzebieni odmiany B_1 (podobnie jak i odmiany A_1) na prawie całym terytorium Europy środkowej. Notuje się natomiast całkowity ich brak na terenie Skandynawii. Wiodącą dla tych terenów jest odmiana B_2 , reprezentowana poza tym tylko zupełnie sporadycznie na ziemiach Polski północno-wschodniej. Znamy również egzemplarz tej odmiany ze stanowiska Pruszcz Gdański³⁰. Typ B grzebieni jednowarstwowych występuje dość powszechnie na Pomorzu nadwiślańskim. Poza jego obszarem ten typ grzebieni nie jest spotykany.

Typ C. Do tego typu zaliczamy grzebienie jednowarstwowe z uchwytem ażurowym. Egzemplarze te przybierają różne formy. Są zarówno o krawędziach równoległych do siebie jak i "dzwonowatych"³¹.

²⁸ Chmielowska, op. cit., s. 50.

²⁹ Patrz: tabela chronologiczna współwystępowania przyborów toaletowych z fibulami (rys. 3).

³⁰ Grzebień ten znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, a pochodzi z ostatnich badań prowadzonych przez mgr M. Pietrzaka.

³¹ Thomas, op. cit., s. 66.

Typ C jest charakterystyczny dla Europy środkowej. Spore jego skupiska występują w dorzeczu górnej i środkowej Łaby³². Z Pomorza znany jest tylko jeden egzemplarz ze stanowiska Marusza, woj. toruńskie³³.

Grzebienie tego typu datowane są na terenach nadłabskich na fazy B₁ i B₂ wg H. J. Eggersa. Najczęściej jednak występują one w znaleziskach archeologicznych przypadających na fazę B₂³⁴. Okaz pochodzący z Pomorza datować jednak należy na fazę C₁. Występuje on razem z fibulą AII-41, charakterystyczną dla tej właśnie fazy³⁵.

Typ D. Ten typ grzebieni wyróżniony został, podobnie jak poprzedni, na podstawie sposobu zdobienia uchwytu. Charakteryzuje go zdobienie rytymi wgłębieniami, prawdopodobnie naśladowującymi uchwyty ażurowe. Grzebienie tego typu wykonywane były z jednego kawałka rogu lub kości.

Występują wyłącznie w fazie B₂ Eggersa i zostały przez niego zaliczone do form przewodnich dla tego podokresu³⁶. Na Pomorzu ten typ grzebieni spotykany jest od początków fazy C₁. Szczególne nasilenie występowania grzebieni typu D obserwujemy na terenie Danii i na Gotlandii. Znanych jest kilka egzemplarzy z południowo-wschodniej części Szwecji. W Europie środkowej typ dość pospolity, szczególnie w dorzeczu górnej Łaby³⁷. Na Pomorzu znaleziono 5 egzemplarzy rozrzuconych po całym terenie i nie tworzących żadnych wyraźnych skupisk.

2) Grzebienie trójwarstwowe

Tę grupę grzebieni charakteryzuje wykonanie jednego egzemplarza z co najmniej trzech kawałków surowca. Dwoich stanowiących zewnętrzne okładziny uchwytu i części środkowej, jedno lub kilkuczęściowej, tworzącej zęby. Wszystkie trzy warstwy połączone były ze sobą przy pomocy nitów brązowych. Grzebienie trój-

³² Tamże, s. 69.

³³ Tamże, s. 137, nr kat. 18.

³⁴ Blume, *op. cit.*, cz. II, s. 111; Chmielowska, *op. cit.*, s. 46,

³⁵ Woźniakiewicz, *op. cit.*

³⁶ Eggers, *op. cit.*

³⁷ Thomas, *op. cit.*, s. 73.

warstwowe zostały podzielone przez S. Thomas na trzy typy³⁸.

Typ I. Do tego typu zostały zaliczone egzemplarze trójwarstwowe o uchwycie w kształcie wycinka koła. Ten typ grzebieni przeważnie posiada ornamentowany uchwyt. Najczęściej spotykanym zdobieniem są linie ryte - ciągłe i przerywane - układające się bądź to wzdłuż krawędzi uchwytu, bądź tworzące linie faliste na całej jego powierzchni. Poza ornamentem liniowym razem z nim występuje nierzadko także ornament rytych kółek albo "oczkowy". Niemal powszechnie jest stosowany sposób otaczania główek brązowych nitów rytymi kółkami.

Grzebienie typu I występują w fazach C_1-C_2 a nawet wskazują tendencję przechodzenia do stadium D^{39} . Datowanie grzebieni tego typu znajdujących na terenie Pomorza pokrywałoby się z tą chronologią⁴⁰.

Omawiane grzebienie są niemal powszechnie spotykane w zlewisku morza Bałtyckiego. Wyraźne ich zgrupowania występują w dorzeczu górnej Odry i Łaby oraz na Gotlandii, a z terenów Pomorza znany dwa skupiska: wokół Parsęty i Regi - jedno i w delcie Wiśły - drugie⁴¹.

Typ II. Zaliczono tu grzebienie o uchwycie zbliżonym do trójkąta lub trapezu⁴². Motywy ornamentacyjne występują tu analogicznie do typu I.

Do tej pory grzebienie typu II są datowane na okres C_1/C_2 i C_2 do D^{43} . Chronologia pomorskich znalezisk omawianych zabytków pokrywa się w pełni z podanym wyżej datowaniem.

Ten typ jest charakterystyczny dla zachodnich części Europy środkowej; grupuje się w dorzeczu Łaby i Renu. Niewielkie skupisko występuje także na Gotlandii⁴⁴. Na Pomorzu Wschodnim mamy do czynienia z dużym zgrupowaniem grzebieni typu II w dorzeczu

³⁸ Tamże, s. 75.

³⁹ Chmielowska, *op. cit.*, s. 55.

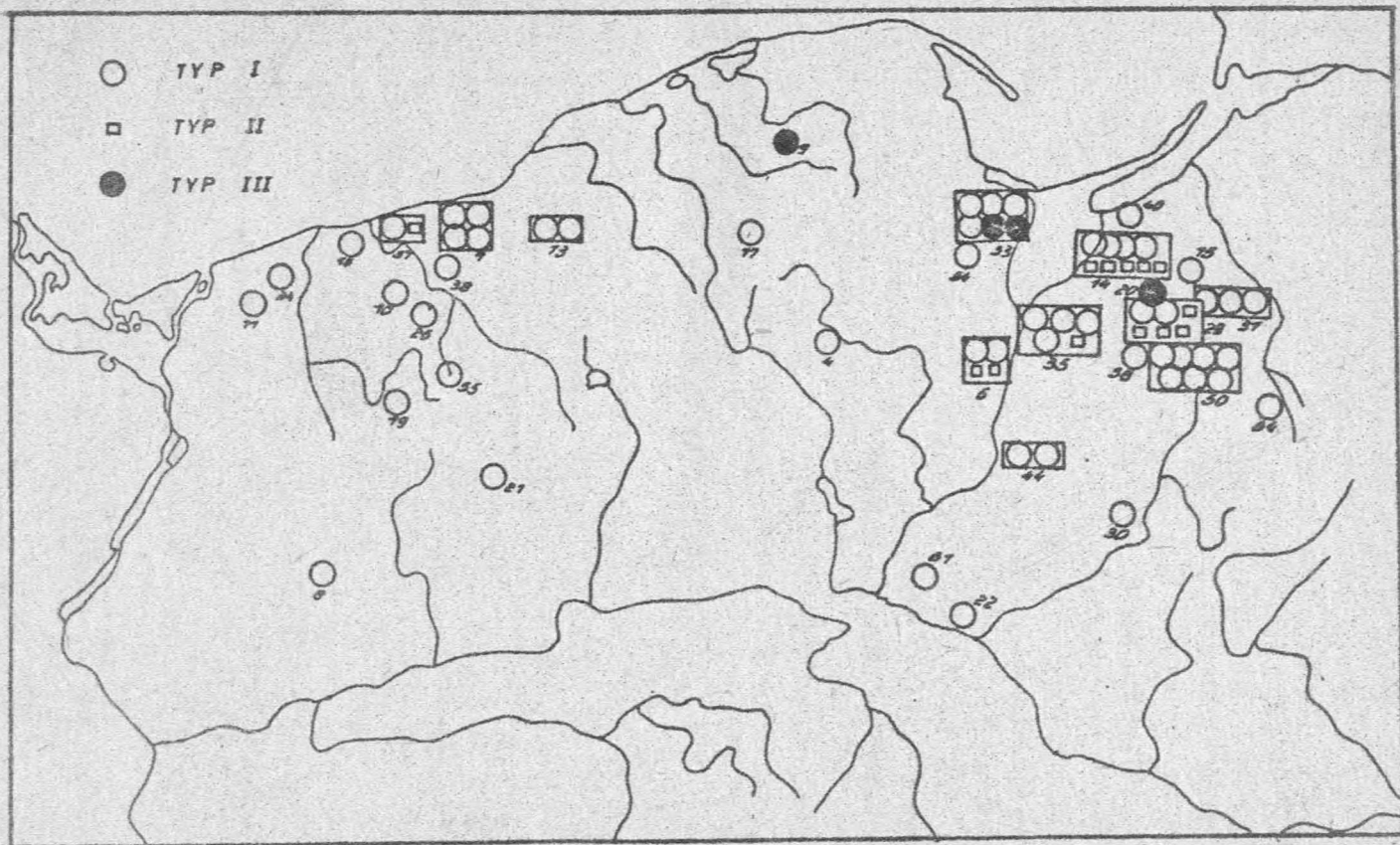
⁴⁰ Patrz: tabela chronologiczna (rys. 3).

⁴¹ Patrz rys. 4.

⁴² Thomas, *op. cit.*, s. 94.

⁴³ Chmielowska, *op. cit.*, s. 57.

⁴⁴ Thomas, *op. cit.*, s. 103.

Rys. 3. Rozprzestrzenienie grzebieni trójwarstwowych (rys. Jadwiga Tomczyk)

dolnej Wisły - na stanowiskach Malbork-Wielbark, Elbląg i Ciepłe. Z Pomorza Zachodniego znany jest tylko jeden egzemplarz ze stanowiska Rościęcino, woj. koszalińskie.

Typ III. Do tego typu, najmniej licznego, zaliczone zostały grzebienie o uchwycie "dzwonowatym"⁴⁵. Szczegóły konstrukcyjne są takie same, jak i w pozostałych dwóch typach grzebieni trójwarstwowych. Podobnie przedstawia się sprawa z ornamentem.

Typ III datowano w dotychczasowej literaturze przedmiotu na IV i V w. w Europie północnej, przeciągając jednocześnie jego występowanie do wieku VI⁴⁶.

Grzebienie tego typu występują w paru skupiskach na terenie całej Europy środkowej. Największe z nich znajdują się na Gotlandii, w dorzeczu górnej Łaby, wzdłuż Renu oraz nad środkowym Dunajem. Mniejsze skupiska znajdują się nad górną i środkową Odrą i na Ukrainie⁴⁷. Z Pomorza znamy cztery egzemplarze: dwa z Pruszcza Gdańskiego, a po jednym z okolic Elbląga i Chynowca.

II. Pensety

W tej grupie zabytków spotykamy kilka form różniących się od siebie detalami konstrukcyjnymi. Znajdowane są egzemplarze o zupełnie prostej konstrukcji, rozszerzone ku dołowi, oraz okazy opatrzone skuwką służącą do zwierania części pracującej pensety. Na podstawie znalezisk penset opatrzonych kółkiem służącym do zawieszania przy pasie, a w niektórych wypadkach łyżeczką toaletową do czyszczenia uszu lub igłą (prawdopodobnie służącą do wykonywania tatuażu), wynikałoby, że takie zestawy przyborów toaletowych były dość pospolicie rozpowszechnione w tym okresie. Bardzo prawdopodobne jest, że każda penseta opatrzona kółkiem to pozostałość po takim zestawie. Tak samo można interpretować znalezisko samej łyżeczki toaletowej.

Pensety i całe zestawy toaletowe występują we wczesnym i późnym okresie rzymskim.

O ich rozprzestrzenieniu w Europie trudno coś powiedzieć na

⁴⁵ Tamże, s. 104.

⁴⁶ Tamże, s. 113.

⁴⁷ Tamże, s. 115.

obecnym etapie badań. Na terenie Pomorza występują wyraźne ich zgrupowania wokół delty wiślanej. Jak dotychczas największa ilość egzemplarzy (8) pochodzi z cmentarzyska w Odrach, woj. Chojnice, przy pojedynczych niemal znaleziskach z innych stanowisk. Dysproporcje te spowodowane są chyba faktem niezwracania uwagi przez autorów, szczególnie niemieckich, opracowujących materiały z terenu Pomorza, na przedmioty drobne, uszkodzone i niepublikowania ich w zespołach.

III. Lustra i nożyce

L u s t r a. Wykonywano je przeważnie z brązu - posrebrzane albo ze srebra. Uważane są za importy⁴⁸. Kształty zwykle kołiste lub zbliżone do okręgu oraz czworokątne.

Z terenu Pomorza lusterka są znane z trzech stanowisk: Lubieszewo, woj. elbląskie (trzy egzemplarze), Postomino, woj. śląskie i Elbląg (po jednym). Okazy z Lubieszewa i z Postomina pochodzą z grobów "książęcych". Lusterko z Elbląga jest znaleziskiem luźnym. Lusterka tworzą zgrupowanie na Pomorzu; nie występują na innych terenach Europy środkowej.

Dwa lusterka brązowe (Lubieszewo gr. 1 i gr. 3) są datowane na połowę I w. n. e., a trzecie na pierwszą połowę II w. Jedyne egzemplarze srebrne pochodzą również z pierwszej połowy II stulecia. Posrebrzane lustro z Elbląga jest ogólnie datowane na II w.⁴⁹

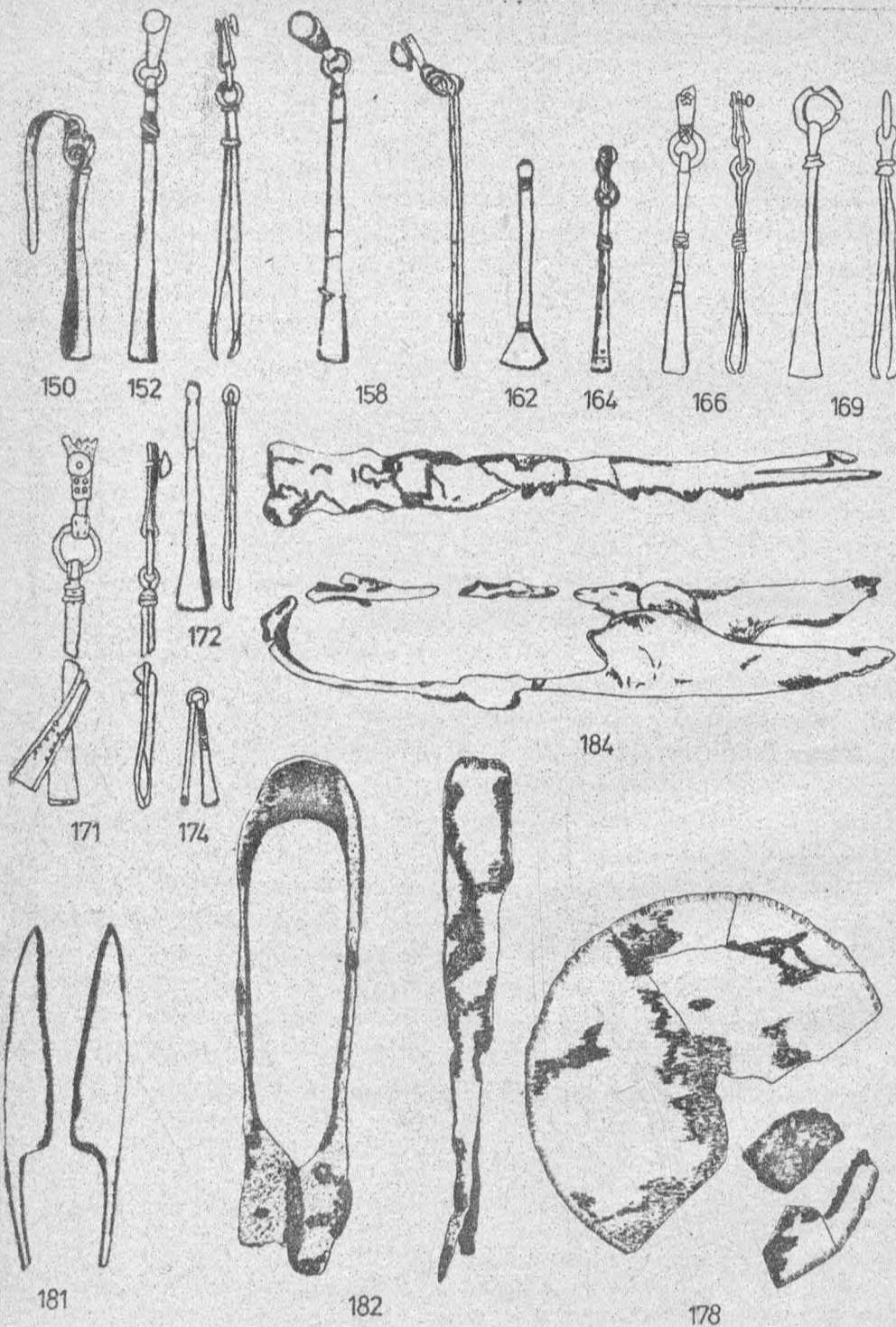
N o ż y c e. Najpospoliciej wytwarzane z żelaza. Znany jest jednak z terenu Pomorza jeden egzemplarz nożyc wykonany z brązu (Lubieszewo, woj. elbląskie, gr. 1). Omawiane egzemplarze zaliczyć można do nożyc nie zdobionych grupy A klasyfikacji opracowanej dla tej grupy zabytków przez A. von Müllera⁵⁰.

Nożyce występują w schyłkowym stadium okresu rzymskiego i to tylko wyłącznie w grobach o bardzo bogatym wyposażeniu. Tylko

⁴⁸ Majewski, *Importy rzymskie...*, s. 17; Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 52.

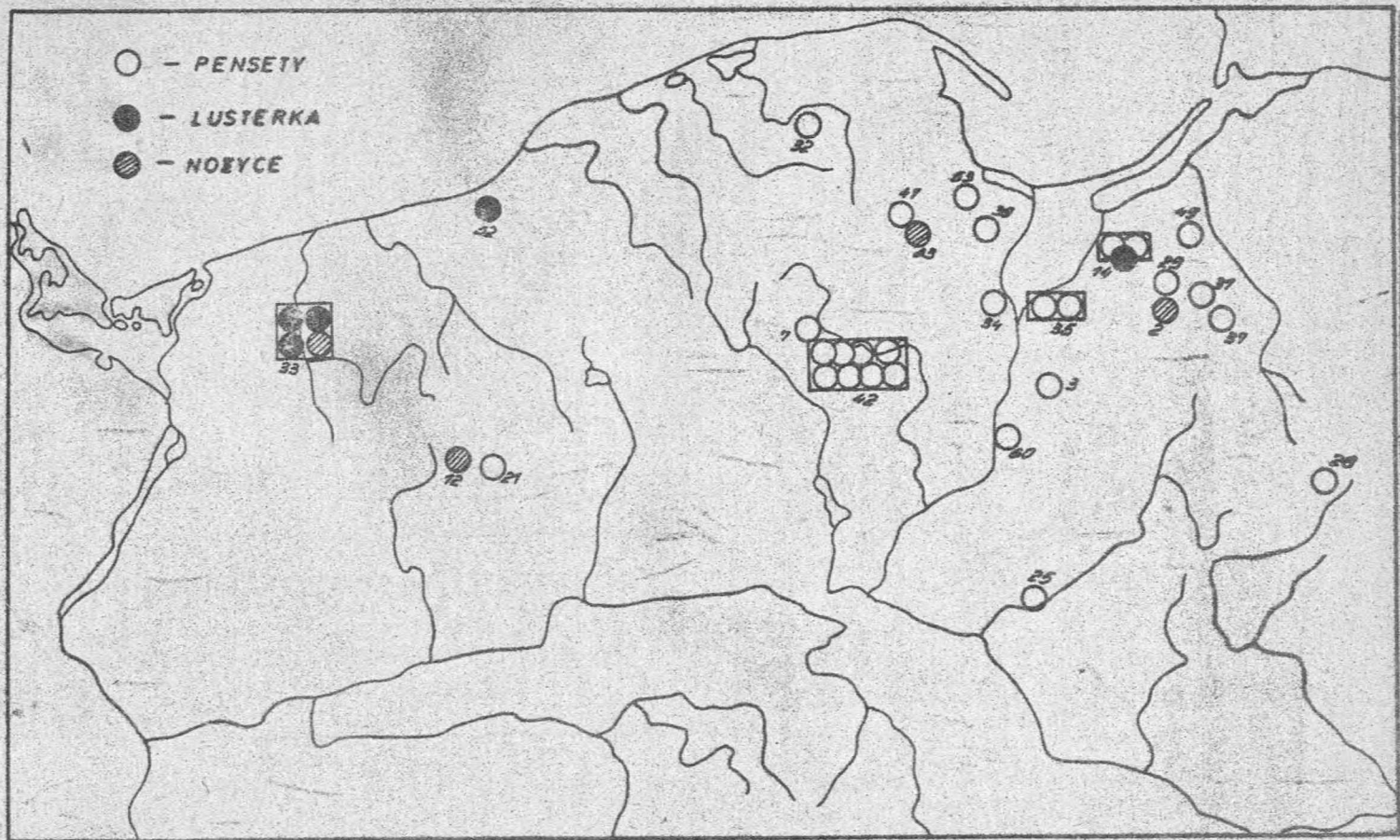
⁴⁹ Wielowiejski, *op. cit.*, s. 37.

⁵⁰ A. von Müller, *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Hawelseenplatte und Ostsee*, Berlin 1957, s. 49.

skala 1:2

B.U.L.

Rys. 4. Rozprzestrzenienie innych przyborów toaletowych (rys. Jadwiga Tomczyk)

okaz z Drawska można datować na wczesny okres rzymski na podstawie znalezisk broni w innych grobach na tym cmentarzysku (w grobie z nożycami nie występowały przedmioty datujące).

Należałoby chyba odrzucić hipotezę, jakoby nożyce wykonane z innych metali niż żelazo stanowiły importy⁵¹. Wydaje się, iż są to produkty wyrobu miejscowego, być może służące do nieco innych celów, lub świadczące o zamożności ich posiadacza.

Na Pomorzu nożyce nie występują w wyraźnych skupiskach.

WNIOSKI KOŃCOWE

Zebrany i poddany analizie w niniejszym opracowaniu materiał pozwala na próbę wysnucia wniosków, zmierzających do osiągnięcia celu, jaki postawiono we wstępie artykułu. Mamy tu do czy-

PRZYBORY TOALETOWE		FIBULE							
		A-II	A-II-38	A-VA-IV	A-II-41	A-VII 112	A-VI ₁	A-VII ₁ 316	A-VI ₂
GRZEBIENIE	TYP A								
	TYP B								
	TYP C								
	TYP D								
	TYP I								
	TYP II								
	TYP III								
PENSETY									
		B ₁	B ₂	C ₁		C ₂ -C ₃			

Rys. 5. Tabela chronologiczna współwystępowania przyborów toaletowych z fibulami (rys. Jadwiga Tomczyk)

⁵¹ Wielowiejski, op. cit., s. 30.

nienia z różnymi rodzajami zabytków, takimi jak: grzebienie, pensety, lustra i nożyce.

1. Przedmioty te, występujące na terenie Pomorza przez cały okres rzymski, spotykamy również w zespołach stadium D; jednak zostało ono w opracowaniu pominięte z przyczyn, o których wspomniano we wstępie. Przechodząc do omawiania poszczególnych grup zabytków możemy stwierdzić, co następuje.

G r z e b i e n i e, najliczniej reprezentowany wśród przyborów toaletowych rodzaj zabytków, wyraźnie dzieli się na dwie grupy, układające się w różnych przedziałach chronologicznych (patrz: tabela chronologiczna występowania grzebieni i penset w zespołach z fibulami). Wyżej wspomniany podział pokrywa się z podziałem grzebieni z okresu rzymskiego, przeprowadzonym przez S. Thomas, na grzebienie jednowarstwowe i trójwarstwowe.

Pierwszą grupę - grzebienie jednowarstwowe - spotyka się w zespołach faz B₂ i C₁. Spośród czterech typów grzebieni jednowarstwowych w zespołach wspomnianego wyżej okresu archeologicznie stwierdzamy najwcześniejszą metrykę typu B (grzebienie wieloczęściowe). Fakt ten, o czym należy pamiętać, może być również skutkiem stosowania obrządku ciałałpalnego. Metalowe nity i płytki, łączące ze sobą poszczególne części grzebienia typu B, dawały większą możliwość przetrwania jego fragmentów w porównaniu z okazami wykonanymi wyłącznie z materiałów organicznych. Względy stylistyczne (kształt-forma), a przede wszystkim sama konstrukcja nie wskazują, jak się wydaje, na najstarszą metrykę tego typu grzebienia w obrębie grupy grzebieni jednowarstwowych.

Grupa druga - grzebienie trójwarstwowe - jest wyraźnie młodszą. Występuje najpospoliciej w zespołach faz C₁ i C₂/C₃. Górna granica występowania tych grzebieni jest niestety niemożliwa do dokładniejszego uchwycenia, ponieważ towarzyszą im najczęściej fibule VI grupy Almgrena (typy: 169, 174, 177, 180, 188), które na Pomorzu występują od początków fazy C₂ aż po stadia następne.

Należałoby jeszcze dokładniej sprawdzić hipotezę wysuniętą przez E. Blumego, a znajdującą zwolenników również wśród innych badaczy, czy grzebieni zaliczanych później przez S. Thomas do typu B nie trzeba rozpatrywać osobno, jako grupy przejściowej między grzebieniami jednowarstwowymi-jednoczęściowymi a grzebienie-

niami trójwarstwowymi⁵². Do przyjęcia tego poglądu skłaniałaby technika ich wykonania, polegająca na łączeniu poszczególnych fragmentów przy pomocy nitów, a stosowana powszechnie w grupie grzebieni trójwarstwowych. S. Thomas rozpatruje je jednak jako grzebienie jednowarstwowe⁵³. Za poglądem S. Thomas przemawiałoby z kolei występowanie tego typu w przedziałach czasowych charakterystycznych dla innych typów grzebieni jednowarstwowych. Na obecnym etapie badań należałoby więc chyba stwierdzić, iż grzebienie trójwarstwowe powstały z rozwoju grzebieni jednowarstwowo-wieloczęściowych. Jednak z ostatecznym uznaniem tych ostatnich za formę przejściową należałoby jeszcze poczekać do czasu, gdy dalszy przyrost źródeł archeologicznych pozwoli na pewniejsze ustalenia.

Pensety spotykamy w zespołach datowanych od B₂ aż po C₂/C₃. Na obecnym etapie badań trudno jest mówić dokładniej na temat chronologii penset. Spowodowane jest to być może, wspomnianym już w analizie materiału, nieuwzględnianiem drobnych uszkodzonych przedmiotów przez badaczy opracowujących materiały pochodzące z omawianych terenów.

Lustra i nożyce zostały tu omówione razem ze względu na małą ilość egzemplarzy (5 luster i 4 pary nożyc). Zabytki towarzyszące tym przedmiotom wskazują na ich występowanie przez cały okres rzymski (nożyce) i młodszy okres rzymski (lustra).

2. Rozprzestrzenienie geograficzne omawianych grup zabytków wskazuje na istnienie co najmniej dwóch regionów, pokrywających się z obszarami o dużym natężeniu osadniczym. Jeden układa się w dorzeczu dolnej Wisły, drugi natomiast - nad Regą i Parsętą, mając tendencję przesuwania się w kierunku południowo-zachodnim ku ziemi pyrzyckiej. Dość wyraźna granica przebiega w tym wypadku na Słupi i dziale wodnym między Gwdą i Brdą.

Istotne różnice widoczne są także przy analizie rozprzestrzenienia poszczególnych grup zabytków. Grzebienie typów A, B i C występują niemal wyłącznie w dorzeczu Wisły. Podobnie ma się rzecz z II i III typem grzebieni oraz z pensetami. Typ D i I wg

⁵² Chmielewska, *op. cit.*, s. 49.

⁵³ Thomas, *op. cit.*, s. 62.

S. Thomas są natomiast reprezentowane także i na Pomorzu Zachodnim.

Warto wspomnieć, że mapa rozprzestrzenienia elementów kulturowych omawianych w artykule jest w pewien sposób zdeterminowana stanem badań na terenie Pomorza. Większe zgrupowania zabytków występują na stanowiskach przebadanych w trakcie długoterminowych prac wykopaliskowych, takich jak: Elbląg, Malbork-Wielbark, Odry, Pruszcz Gdański, itp. Na tej podstawie można stwierdzić, że aby uzyskać pełny obraz kulturowy Pomorza należy wyrównać braki wynikające z bardzo nierównomiernego przebadania tego terytorium.

3. Na podstawie tabeli współwystępowania przyborów toaletowych z innymi elementami wyposażenia grobowego można wysnuć kilka istotnych wniosków. Przede wszystkim rzuca się w oczy fakt występowania penset w zespołach zawierających m. in. ostrogi. Na dziesięć zespołów poddanych analizie sześć potwierdza ten fakt. Należy więc przypuszczać, że penseta była używana głównie przez mężczyzn. Stosunkowo niewielka liczba zabytków tego typu (nawet biorąc pod uwagę zastrzeżenia poczynione przy analizie penset) sugeruje, iż przedmiot ten cieszył się większym powodzeniem w grupie mężczyzn zajmujących pocześniejsze miejsce na ówczesnej drabinie hierarchii społecznej. Jak wiadomo, dotychczasowa literatura przedmiotu z taką grupą wiąże właśnie groby jeźdźców wyznaczone przez znaleziska ostróg. Identyfikacja ta jest potwierdzona przez bogate wyposażenie tych grobów także i w inne elementy kultury materialnej.

Grzebień występuje natomiast na ogół w zespołach razem z przęślikami i innymi przedmiotami interpretowanymi jako wyznaczniki grobów kobiecych. Są jednak przypadki, np. grób 130 z Odry⁵⁴, gdzie grzebień został znaleziony razem z pensetą i ostrogami.

Lusterka i nożyce występują tylko w grobach uznanych za "książęce", a więc bardzo bogato wyposażonych, np. Lubieszewo, woj. elbląskie.

Co do luster, chyba nie ulega wątpliwości ich pochodzenie z terenów wchodzących w skład Imperium rzymskiego. Jedyne 5 egzem-

⁵⁴ Kmiecinski, *Odry...*, s. 155; por. także współwystępowanie przyborów toaletowych z innymi elementami wyposażenia grobowego (tab. 2).

plarzy, znanych z ziem Europy północno-środkowej, grupuje się na Pomorzu, a brak jakiegoś centralnego skupienia i ich rozrzut wzdłuż całego wybrzeża wskazywałby raczej, że mamy do czynienia z importem.

Jeśli chodzi o proveniencję nożyc, należałoby przyjąć ją za produkt miejscowych warsztatów wytwórczych. Trudno stwierdzić jednak, czy stanowiły one grupę przedmiotów charakterystycznych tylko dla bogatszych przedstawicieli społeczeństwa (jak już wspomniano, występują one w grobach bardzo bogato wyposażonych), czy też rzadkość ich występowania spowodowana jest po prostu bliżej nie określonym zwyczajem pogrzebowym.

4. Warto wreszcie powiedzieć parę słów na temat brzytw. Ten przedmiot należy niewątpliwie włączyć do przyborów toaletowych. Nie został on jednak poddany analizie ze względu na całkowity jego brak w materiale wykopaliskowym z terenu Pomorza.

Brzytwy, licznie występujące w grobach z okresu lateńskiego, całkowicie nikną z inwentarza grobowego w okresie rzymskim. Nawet na cmentarzyskach użytkowanych na przełomie okresu lateńskiego i wczesnego okresu rzymskiego występują wyłącznie w grobach dobrze datowanych na okres lateński. Wydaje się, iż fakt ten można interpretować wielorako. Być może brzytwa stała się przedmiotem używanym ogólnie przez większą ilość osób (np. w rodzinie) i w związku z tym nie składano jej zmarłemu do grobu. Interesujący byłby tu fakt braku tego przedmiotu także w inwentarzach grobów w okresach późniejszych, po wczesne średniowiecze włącznie.

Może jednak funkcję brzytw spełniały inne przedmioty, np. nożyki sierpikowate, występujące stosunkowo licznie na cmentarzyskach z okresu rzymskiego, a nawet pensety, którymi również można było usuwać zarost. To ostatnie zjawisko znamy z analogii etnologicznych, np. u ludów zamieszkujących Amerykę, gdzie zarost na twarzach był starannie usuwany właśnie poprzez konsekwentne wrywanie ukazujących się włosów, aż do ich całkowitego zaniku. Co prawda, plemiona indiańskie charakteryzują się skąpym zarostem, czego nie można powiedzieć o mieszkańcach Europy środkowej.

Wreszcie nie można wykluczyć braku brzytw spowodowanego przez modę nakazującą noszenie obfitych wąsów i brody. Rzymskie źródła ikonograficzne przedstawiają na ogół północnych barbarzyń-

ców z bujnym zarostem. Zresztą nawet na terenie samego Rzymu, w ciągu drugiego wieku n. e., zwyczaj noszenia brody bardzo się rozpowszechnił, docierając również na dwór cesarski.

Sądzymy, iż przedstawione opracowanie, aczkolwiek dalekie od ostatniego słowa w tej dziedzinie, przyczynia się do polepszenia stanu naszej wiedzy o kulturze materialnej okresu wpływów rzymskich na Pomorzu. Jak się wydaje, wykazano tu niewątpliwe, choć skromne możliwości poznawcze, kryjące się w zgromadzonym materiale. Mamy jednak przekonanie, że opracowanie omawianego tu problemu musi być oparte na silniejszej bazie, którą stanowić winny podjęte na szeroką skalę badania wykopaliskowe tak cmentarzysk, jak i osad z interesującego nas okresu. Dopiero wówczas, gdy tę bazę zdobędziemy, usiłowania nasze będą mogły osiągnąć w pełni zamierzony skutek.

Krystyna Nadolska-Horbacz

ABOUT THE TOILET UTENSILS IN EASTERN POMERANIA IN THE ROMAN PERIOD

The paper concerns the territorial distribution, chronology and co-occurrence of the toilet utensils and other elements of burial furniture.

The source material collected in the article comprises combs, picettes, mirrors and scissors. Distribution of the finds in question reveals at least two regions coextensive with the areas of intensive habitation. The first region is situated in the lower Vistula basin, and the second - on Rega and Parsęta rivers. The latter tends to remove south-westwards to the Pyrzyce land. A distinct border runs along Skupia river and watershed line between Gwda and Brda rivers. Distribution of the cultural elements in question is in some way determined by the state of the advances of archaeological investigations in Pomerania.

It seems therefore that the papers of this sort should be supported by the stronger grounds which are to be provided with the broadly outlined excavations of cemeteries as well as settlements from the Roman period.

Tabela 1

Indeks stanowisk uwzględnionych w pracy

Numer stanowiska na rys. I	Miejscowość	Województwo	Numer mapy (rys. II-IV)	Numery katalogu
1	2	3	4	5
1	Borkowice	Koszalin	III	1-4
2	Bornice	Olsztyn	IV	181
3	Bronno	Elbląg	IV	148
4	Brusy	Bydgoszcz	III	5
5	Bystrzec	Elbląg	II	6-9
6	Ciepłe	Gdańsk	II, III	10-14
7	Cisewie	Bydgoszcz	IV	149
8	Choszczno	Grzów Wlkp.	III	15
9	Chynowiec	Gdańsk	III	16
10	Dębczyno (2)	Koszalin	III	17
11	Duniewo	Szczecin	III	18
12	Drawsko Pom.	Koszalin	II, IV	19, 182
13	Dzierżęcin	Słupsk	III	20, 21
14	Elbląg	loco	II, III, IV	22-35, 150-151, 176
15	Gałdowo	Koszalin	III	36
16	Gąsków	Koszalin	III	37
17	Gostkowo	Słupsk	II, III	38-39
18	Gostkowo	Toruń	II	40-49
19	Grabowo	Szczecin	III	50
20	Granowo	Elbląg	III	51
21	Gronowo	Koszalin	III, IV	52, 152
22	Grzywna	Toruń	III	54
23	Jajkowo	Toruń	II	55
24	Karcino	Koszalin	III	56
25	Kowalewo Pom.	Toruń	IV	154
26	Kowalki	Koszalin	III	57
29	Krosno	Elbląg	III, IV	59-64, 156
30	Lembark	Toruń	III	65
31	Lipniki	Elbląg	III, IV	66-68, 157
32	Lubieszewo	Elbląg	IV	177-179, 183

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5
33	Lubowidz	Słupsk	IV	158
34	Maciejewo	Gdańsk	IV	69, 159
35	Malbork-Wiel- bark	Elbląg	III, IV	70-74, 160-161
36	Marusza	Toruń	II	75
37	Mątyki	Olsztyn	IV	162
38	Miechęcino	Koszalin	II, III	76-77
39	Mierzszyn	Gdańsk	IV	163
40	Modrzewino	Elbląg	III	78
41	Mąciszewice	Gdańsk	IV	164
42	Odry	Bydgoszcz	II, IV	80-94, 165-172
43	Oliwa-Polanki	Gdańsk	II	95
44	Ossówki	Gdańsk	II, III	96-99
45	Pielgrzymowo	Olsztyn	II	100
46	Pieńkowo	Słupsk	II	101-102
47	Pierzchały	Elbląg	II	103
48	Podwiesk	Toruń		104
49	Pogórze	Elbląg	IV	173
50	Połowite	Olsztyn	II, III	105-117
51	Pomysk Mały	Słupsk	II	118
52	Postomino	Słupsk	IV	180
53	Pruszcz Gd.	Gdańsk	II, III, IV	119-125, 174
54	Pruszcz Gd. (10)	Gdańsk	II, III	126-130
55	Redło	Koszalin	III	131
56	Rębusz	Gorzów Wlkp.		132
57	Rościęcino	Koszalin	III	133-134
58	Rudzienice	Olsztyn	III	135
59	Rytel	Bydgoszcz	II	136
60	Rządź	Toruń	IV	175
61	Rzęczkowo	Toruń	III	137
62	Skrobotowo	Koszalin	II	138
63	Węsiory	Gdańsk	II, IV	139-140, 184
64	Zwierzewo	Olsztyn	II, III	141-147

Współwystępowanie penset i grzebień z innymi przedmiotami

Lp.	Lokalizacja	penseta	grzebień	Zabytki współwystępujące							
				ostrogi	bransolety	przęślik	paciorzki o wisiorzki i klamierzki esowate	igły szydła	okucia skrzynek klucze	fibule	inne
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Cieple woj. Gdańsk g.3		x				oA			x	ceramika
2	Gostkowo woj. Toruń g.9		x				z			xx	
3	Gronowo woj. Koszalin K.22, g.2		x	xx				x		x	elementy pasa ceramika
4	" K.22, g.3	x		xx				x		x	elementy pasa ceramika
5	Malbork-Wielbark woj. Elbląg g.164		x				oA	x	x		ceramika
6	" g.245		x				oA	x	x	x	ceramika
7	" g.537		x				o	x			ceramika
8	" g.554		x				o	x			ceramika
9	" g.1200		x			x		x		x	ceramika

10	Małyki woj. Olsztyn	x								x	2 pierścionki, płytki srebrne, kółka taśmowate
11	Męciszewice woj. Gdańsk K.8	x	x					x		x	elementy pasa
12	Odry woj. Bydgoszcz g.1	x								x	elementy pasa
13	" g.49	x				x				x	ceramika
14	" g.97	x					o2				ceramika
15	" g.100	x								x	elementy pasa
16	" g.103	x	x	x							elementy pasa
17	" g.109	x		x						x	elementy pasa
18	" g.110	x	x	x		x	o			x	elementy pasa
19	" g.116	x		x				x			elementy pasa
20	" g.123		x			x		x			
21	" g.130	xx	x	x			o	x			elementy pasa
22	Oliwa-Polanki woj. Gdańsk g.1		x							xx	ceramika
23	Połowite woj. Olsztyn g.12		x			x		x			elementy pasa
24	" g.14		x						x	x	
25	" g.15		x						x	x	
26	" g.20		x			x				x	elementy

Tabela 2 (cd.)

34

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
27	" g.21		x			x				x	paśa E186-189 elementy paśa E-189
28	" g.23		x			xx	o	x		x	
29	" g.25		x			x				x	
30	Pruszcz Gdański g.3		x		x		oΔ	x		x	ceramika
31	" g.5		x				o			xx	ceramika
32	" g.8	x	x				o				elementy paśa

U w a g a: Analizie zostały poddane tylko pewne zespoły, w których występowało poza grzebieniami lub pensetą więcej elementów niż jeden.

Krzyszyna Nadolska-Horbacz

Katalog materiałów
a) Grzebienie

Lp.	Miejscowość	Województwo	Rodzaj stanowiska	Bliższa lokalizacja	Typ w Thomas	Stan zachowania	Wymiary w cm			Źródło informacji o zabytku	Miejsce przechowywania	Uwagi
							szerokość	wysokość	długość zębów			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Borkowice	Koszalin	cementarzysko	gr. 1	I	dobry	?	?	?	H. J. Eggers "Baltische Studien", N. F., 1959, tabl. III: D		brak skali przy rysunku
2	"	"	"	gr. 2	I	fragment	?	5,0	2,5	z autopsji	Muz. Narod. Szczecin	
3	"	"	"	gr. 4	I	b. dobry	10,0	6,5	2,5	"	"	
4	"	"	"	gr. 5	I	dobry	9,5	5,5	2,5	"	"	
5	Brusy	Bydgoszcz	"	grób	I	?	?	?	?	E. Blume, Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder- und Passarge zur römischen Kaiserzeit, Berlin-Würzburg 1912-1915, s. 113		brak rysunku

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
6	Bystrzec	Elbląg	cmენტa- rzysko	gr. 28	A	dobry	3,3	3,3	0,6	W. Heym, "Offa" 1959/1961, t. 17- -18		
7	"	"		gr. 72	B	"	6,0	6,0	2,4	"		
8	"	"		gr. 329	B	"	8,4	8,4	3,6	"		
9	"	"		gr. 483	D	"	5,4	3,0	0,9	"		
10	Ciepłe	Gdańsk	"	gr. 3	II	"	?	?	?	R. Schindler, Die Besiedlungsgeschi- chte der Goten und Gepiden, 1940, s. 90, rys. 63: 9		
11	"	"	"	gr. 5	I	"	10,0	5,0	2,0	"Zeitschrift für Ethnologie", 1902, tabl. IX: 9		
12	"	"	"	gr. 67	I	"	7,5	5,0	2,0	Ibidem, tabl. IX: 8		
13	"	"	"	gr. 79	A	"	?	?	?	Blume, op. cit., cz. I, tabl. IV: 130		
14	"	"	"	gr. 81	II	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 115		brak ry- sunku
15	Choszczno	Gorzów Wlkp.	"	gr. 1	I	dobry	6,5	3,5	1,5	E. Krause, Nachri- chten über deutsche Altertum, R. H., 1894, rys. 9		

16	Chynowiec	Gdańsk	?	łuźne	III	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 107		brak ry- sunku
17	Dębczyno (2)	Koszalin	cmენტa- tarzysko	gr. 1	I	frag- ment	7,0 (zach)			H. J. Eggers, "Erwerbungs und Forschungsbericht" 1937, s. 107		-
18	Duniewo	Szczecin	"	łuźne	I	dobry	10,0	5,5	2,5	Blume, op. cit., cz. II, s. 114		rys. E. Cnotliwy Mat. Zach.- -Pom., t. IX
19	Drawsko Po- morskie	Koszalin	"	gr. 12	B	"	8,5	5,0	1,0	z autopsji; także E. Cnotliwy, Mat. Zach.-Pom., t. IX	Muz. Narod. Szczec- cin	
20	Dzierżęcino	Stupsk	"	gr. 1	I	"	7,5	4,0	2,0	D. von Kleist, "Nachrichtenblatt für Deutsche Vo- rzeit", 1940, s. 189-191		
21	"	"	"	gr. 5	I	frag- ment	?	3,5	2,0	Ibidem		
22	Elbląg	loco	"	łuźne	A	"	3,3 (zach)	4,0	1,5	"Zeitschrift für Ethnologie", 1880 tabl. IV: 8		
23	"	"	"	"	A	dobry	4,5	5,0	2,0	Ibidem, tabl. IV: 3		
24	"	"	"	"	A	"	5,2	4,3	1,5	Ibidem, tabl. IV: 1		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
25	Elbląg	loco	cmenta- rzysko	lužne	I	dobry	?	?	?	<i>Ibidem</i> , s. 271		brak skali przy rysunku
26	"	"	"	"	?	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 114		brak rysunku
27	"	"	"	"	?	?	?	?	?	"Zeitschrift für Ethnologie", 1880 s. 121		
28	"	"	"	"	III	frag- ment	?	4,5	1,0	"Elbinger Jahrbuch" 1938, z. 15, s. 101-103		
29	"	"	"	"	I	dobry	10,0	5,5	2,5	"Zeitschrift für Ethnologie" 1880 tabl. IV: 20		
30	"	"	"	"	II	frag- ment	5,5	3,5	1,5	"Zeitschrift für Ethnologie" 1880 s. 381		
31	"	"	"	"	I	dobry	8,5	5,0	2,0	<i>Ibidem</i> , tabl. V: 50		
32	"	"	"	"	I	"	9,0	6,0	2,5	<i>Ibidem</i> , tabl. V: 35		
33	"	"	"	"	II	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. XVI: 4		brak skali przy rysunku

34	"	"	"	lužne	II	"	9,0	4,5	1,3	Blume, op. cit., cz. I, rys. 135		
35	"	"	"	"	II	"	?	?	?	<i>Ibidem</i>		
36	Gańdowo	Koszalin	"	grób	I	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> , cz. II; s. 114		brak rysunku
37	Gąsków	Koszalin	?	lužne	I	dobry	?	?	?	H. J. Eggers "Bal- tische Studien", N. F., 1959, tabl. 1: C		
38	Gostkowo	Słupsk	cmenta- rzysko	gr. 72	B	"	9,5	2,3 (zach)	0,5 (zach)	z autopsji	Muz. Arch.- Hist. Kosza- lin, ipw. polowy - nr kat. 2731	
39	"	"	"	gr. 140	I	"	7,5	4,0 (zach)	0,4 (zach)	"	jw., nr kat. 2937	
40	"	Toruń	"	gr. 1	B	"	6,5	3,5	1,5	B. Zielonka "Ze- szyty Naukowe U- niwersytetu w To- runiu" 1968, Ar- cheologia 1, z. 26, rys. 2: c		
41	"	"	"	gr. 5	A	"	7,7	8,0	3,5	<i>Ibidem</i> , rys. 9: 6		
42	"	"	"	gr. 9	?	frag- ment	?	2,5	1,2	z autopsji	Muz. Arch. Toruń	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
43	Gostkowo	Toruń	cmента- rzysko	gr. 13	A	dobry	4,5	4,5	1,0	z autopsji	Muz. Arch. Toruń	
44	"	"	"	gr. 19	A	frag- ment	5,6 (zach)	3,8 (zach)	0,5 (zach)	"	"	
45	"	"	"	gr. 23	B	dobry	7,5	7,5	3,0	"	"	
46	"	"	"	gr. ?	B	frag- ment	7,0 (zach)	2,5 (zach)	0,6 (zach)	"	"	
47	"	"	"	gr. ?	A	"	4,7	5,0 (zach)	2,0	"	"	
48	"	"	"	gr. ?	A	dobry	4,3	4,4	0,5	"	"	
49	"	"	"	gr. ?	A	"	5,0	4,0	1,0	"	"	
50	Grabowo	Szczecin	"	gr. ?	I	frag- ment	10,0 (zach)	5,5	2,0	H. J. Eggerts <i>Der römische Import in freien Germa- nien</i> 1951, s. 105		
51	Granowo	Elbląg	"	gr. ?	III	"	6,5 (zach)	5,0	1,7	" <i>Zeitschrift für Ethnologie</i> " 1880, t. V, s. 43		
52	Gronowo	Koszalin	"	k.22 g. 2	I	dobry	10,1	4,0 (zach)	1,5 (zach)	R. Wołagiewicz, <i>Za- gadnienie stylu wczesnorzymskiego w kulturze wiel- barskiej [w:] <i>Stu- dia Archaeologica Pomeranica</i>, Kosza- lin 1974, s. 143</i>		

53	Gross- -Zirkwitz (brak odpo- wiednika u Responda)	?	?	gr. ?	B	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 112		
54	Grzywna	Toruń	cmента- rzysko	gr. ?	I	dobry	10,0	7,0	2,5	z autopsji	Muz. Arch. Toruń nr inw. 1315	
55	Jajkowo	Toruń	?	luźne	B	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 112		
56	Karcino	Koszalin	cmента- rzysko	gr. ?	I	dobry	?	?	?	Eggerts, <i>Der römi- sche Import...</i> , s. 106		brak skali przy rysunku
57	Kowalki	Koszalin	"	gr. ?	I	"	10,2	7,0	3,0	<i>Ibidem</i> , tabl. III: B		
58	Koniewo	Szczecin	"	luźne	A	"	4,0	5,0	2,0	O. Kunkel, <i>Pom- merische Urge- schichte in Bil- dern</i> , 1931, s. 336		
59	Krosno	Elbląg	"	gr. 2	I	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 115		brak rysunku
60	"	"	"	gr. 5	I	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> .		"
61	"	"	"	gr. 6	II	?	?	?	?	"		"
62	"	"	"	gr. 19	II	?	?	?	?	"		"
63	"	"	"	gr. 29	II	?	?	?	?	"		"
64	"	"	"	gr. ?	II	?	?	?	?	"		"

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
65	Lembark	Toruń	ementa- rzysko	gr. ?	I	frag- ment	6,5	3,5	1,5	H. Huszcza, "Rocz- nik Muzeum w Toru- niu" 1969, t. IV		
66	Lipniki	Elbląg	"	luźne	I	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 114		brak rysunku
67	"	"	"	"	I	dobry	?	?	?	<i>Ibidem</i> , cz. I, s. 134		
68	"	"	"	gr. 10	I	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> , cz. II, s. 114		brak rysunku
69	Maciejewo	Gdańsk	"	gr. 8	?	?	?	?	?	<i>Ibidem</i>		
70	Malbork- -Wielbark	Elbląg	"	gr. 164	I	frag- ment	?	?	?	Schindler, <i>op.</i> <i>cit.</i> , rys. 31: 2		brak skali przy rysunku
71	"	"	"	gr. 245	II	dobry	?	?	?	<i>Ibidem</i> , rys. 282		"
72	"	"	"	gr. 537	I	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , rys. 293		"
73	"	"	"	gr. 554	I	frag- ment	?	?	?	<i>Ibidem</i> , rys. 56		"
74	"	"	"	gr. 1200	I	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , rys. 53: 3		"
75	Marusza	Toruń	?	luźne	C	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 111		brak rysunku

76	Miechęcino	Koszalin	ementa- rzysko	luźne	D	dobry	4,0	4,0	2,5	O. Dibbelt, "El- binger Jahrbuch" 1938, tabl. XX: a		
77	"	"	"	gr. 1	I	b.dobry	9,5	7,0	3,0	<i>Ibidem</i>		
78	Modrzewino	Elbląg	"	gr. ?	I	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 161		brak rysunku
79	Nichtsfelde (brak odpo- wiednika u Responda)	"	?	gr. ?	B	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> , s. 112		"
80	Odry	Bydgoszcz	ementa- rzysko	gr. 1	B	frag- ment	8,0 (zach)	1,5 (zach)	?	J. Kmieciński, <i>Odry cmentarzy- sko kurhanowe z okresu rzymskie- go, Łódź 1968,</i> tabl. I: c	Muz. Chojni- ce	
81	"	"	"	gr. 8	B	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. II: c	"	
82	"	"	"	gr. 20	?	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. III: c	"	
83	"	"	"	gr. 27	B	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. III: a	"	
84	"	"	"	gr. 49	B	frag- ment	?	2,0 (zach)	0,5 (zach)	<i>Ibidem</i> , tabl. V: D	"	
85	"	"	"	gr. 59	B	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. V: d	"	
86	"	"	"	gr. 97	B	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. IX: e	"	
87	"	"	"	gr. 103	?	"	?	3,0 (zach)	1,0 (zach)	<i>Ibidem</i> , tabl. IX: b	"	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
88	Odry	Bydgoszcz	cmenta- rzysko	gr. 110	?	frag- ment		4,0 (zach)	2,0 (zach)	<i>Ibidem</i> , tabl. XI: c	Muz. Choj- nice	
89	"	"	"	gr. 114	?	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. XII: b	"	
90	"	"	"	gr. 123	B	"	?	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. XIII: c	"	
91	"	"	"	gr. 130	B	"	10,0	?	?	<i>Ibidem</i> , tabl. XV: b	"	
92	"	"	"	gr. 168	A	"	3,5 (zach)	3,5 (zach)	1,0	z autopsji	Kat. Arch.UE nr inw. 960/73	
93	"	"	"	gr. 216	?	"	?	2,5 (zach)	0,7 (zach)	"	"	
94	"	"	"	gr. 237	B	"	?	?	?	"	"	
95	Oliwa-Po- lanki	Gdańsk	"	gr. 1	A	dobry	?	?	?	Schindler, op. cit., tabl. 1: 4	"	brak skali przy rysunku
96	Ossówki	Gdańsk	"	gr. ?	A	?	?	?	?	Blume, op. cit. cz. II, s. 111	"	brak rysunku
97	"	"	"	luźne	A	?	?	?	?	"	"	
98	"	"	"	z okolic grobu	I	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> , s. 113	"	

99	Ossówki	Gdańsk	cmenta- rzysko	z okolic grobu	I	?	?	?	?	<i>Ibidem</i> , s.113	"	brak rysunku
100	Pielgrzy- mowo	Olsztyn	"	kurhan 3	B	?	?	?	?	D. Bohnsack, "Nachrichtenblatt für Deutsche Vo- rzeit" 1939	"	
101	Pieńkowo	Słupsk	"	gr. ?	D	dobry	8,0	6,0	1,8	D. von Kleist, <i>Die urgeschichtlichen Funde des Kreises Schlawe</i>	"	
102	"	"	"	gr. 14	A	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 111	"	brak rysunku
103	Pierzcha- ły	Elbląg	"	gr. 49	A	?	?	?	?	"	"	
104	Podwiesk	Toruń	"	gr. 3	?	frag- ment	?	?	?	J. Janikowski, "Rocznik Muzeum w Toruniu" 1973, t. V	"	
105	Połowite	Olsztyn	"	gr. 4	I	dobry	?	?	?	H. J. Eggers, "Jah- rbuch des Römisch- Germanischen Zen- tralmuseums Mainz" 1964, tabl. 12-19	"	brak skali przy rysunku
106	"	"	"	gr. 8	A	"	?	?	?	<i>Ibidem</i>	"	
107	"	"	"	gr. 10	I	"	?	?	?	"	"	
108	"	"	"	gr. 12	I	"	?	?	?	"	"	
109	"	"	"	gr. 14	B	"	?	?	?	"	"	
110	"	"	"	gr. 15	C	"	?	?	?	"	"	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
111	Połowite	Olsztyn	cementa- rzysko	gr. 17	?	frag- ment	?	?	?	<i>Ibidem</i>		brak skali przy rysunku
112	"	"	"	gr. 20	I	"	?	?	?	"		"
113	"	"	"	gr. 21	I	dobry	?	?	?	"		"
114	"	"	"	gr. 23	D	"	?	?	?	"		"
115	"	"	"	gr. 24	I	"	?	?	?	"		"
116	"	"	"	gr. 25	A	"	?	?	?	"		"
117	"	"	"	gr. 27	I	"	?	?	?	"		"
118	Pomysk Mały	Słupsk	"	gr. ?	A	frag- ment	?	?	?	O. Kunkel "Bal- tische Studien", N. F., 1935, s. 401		
119	Pruszcz Gdański	Gdańsk	"	gr. 1	III	b. dobry	?	?	?	F. Glombowski, "Blätter für Deutsche Vorge- schichte" 1926, s. 22-23.		brak skali przy rysunku
120	"	Gdańsk	"	gr. 3	D	dobry	?	?	?	Schindler, <i>op. cit.</i> , rys. 60: 13		"
121	"	"	"	gr. 4	I	b. dobry	?	?	?	<i>Ibidem</i> , rys. 48: 2		"
122	"	"	"	gr. 5	I	dobry	?	?	?	"		"

123	"	Gdańsk	cementa- rzysko	gr. 6	I	dobry	?	?	?	R. Schindler "Got- hiskandza" 1939, rys. 26: 1		"
124	"	"	"	gr. 7	I	b. dobry	?	?	?	Schindler, <i>Die Be- siedlungsgeschich- te...</i> , rys. 26: 1		"
125	"	"	"	gr. 8	III	?	?	?	?	Glombowski, <i>op. cit.</i>		brak rysunku
126	Pruszcz Gdański (10)	"	"	gr. 206	A	dobry	7,0	4,5	1,5	z autopsji	Muz. Arch. Gdańsk	
127	"	"	"	gr. 207	A	b. dobry	7,0	5,0	2,5	"	"	
128	"	"	"	gr. 211	A	frag- ment	5,5	5,0	2,0	"	"	
129	"	"	"	gr. 213	I	b. dobry	7,3	6,5	4,0	"	"	
130	"	"	"	gr. 214	B	dobry	7,0	4,5	2,0	"	"	
131	Redźo	Koszalin	"	?	I	"	6,5	4,5	2,5	"	Muz. Narod. Szczec- cin	
132	Rębusz	Gorzów Wlkp.	"	gr. ?	?	?	?	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. II, s. 171		
133	Rościę- cino	Koszalin	"	?	I	dobry	?	?	?	H. J. Eggers, <i>Baltische Stu- dien</i> , N. F., 1959, tabl. II: c		brak skali przy rysunku
134	"	"	"	gr. ?	II	?	?	?	?	S. Thomas, "Ar- beits-und For- schungsberichte		brak rysun- ku

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
										zur Sachsischen Bodendenkmalpflege" 1960, t. 8, s. 185 (nr kat. 35)		
135	Rudzienice	Olsztyn	?	gr. ?	I	?	?	?	?	Ibidem, s. 170		brak rysunku
136	Rytel	Bydgoszcz	?	gr. ?	B	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 112		"
137	Rzęczkowo	Toruń	?	?	I	b. dobry	8,5	5,5	2,5	z autopsji	Muz. Arch. Toruń	
138	Skrobotowo	Koszalin	cmentarzysko	gr. ?	D	fragment	?	?	?	"	Muz. Narod. Szczecin	
139	Węsiory	Gdańsk	"	gr. 73	A	dobry	3,5	2,0	1,5	J. Kmiecinski, M. Blombergowa, K. Walenta, Cmentarzysko kurhanowe w Węsiorach, Łódź 1966, tabl. XLIV: 11		
140	"	"	"	gr. 74	?	fragment	?	?	?	"		
141	Zwierzewo	Olsztyn	"	gr. 14	A	?	?	?	?	Blume, op. cit., cz. II, s. 111		brak rysunku

142	Zwierzewo	Olsztyn	cmentarzysko	gr. 17	B	dobry	?	?	?	Ibidem, cz. I, rys. 133.		
143	"	"	"	gr. 26	B	?	?	?	?	Ibidem, cz. II, s. 112		brak rysunku
144	"	"	"	gr. 58	B	?	?	?	?	"		"
145	"	"	"	gr. 70	B	?	?	?	?	"		"
146	"	"	"	gr. 76	A	?	?	?	?	Ibidem; s. 111		"
147	"	"	"	gr. 88	I	dobry	?	?	?	A. Bezenberger, "Prussia" 1904, rys. 89		

b) Pensety

Lp.	Miejscowość	Powiat	Rodzaj stanowiska	Bliższa lokalizacja	Stan zachowania	Źródło informacji o zabytku	Miejsce przechowywania	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
148	Bronno	Elbląg	cmentarzysko	?	?	Blume, op. cit., cz. I, s. 115		
149	Cisewie	Bydgoszcz	"	?	?	Ibidem, s. 114		brązowa - brak rysunku
150	Elbląg	loco	"	luźne	dobry	"Zeitschrift für Ethnologie" 1880, tabl. 4: 10		penseta zaopatrzona w kółko do zawieszania z fragmentem innego przedmiotu toaletowego

1	2	3	4	5	6	7	8	9
151	Elbląg	loco	cmenta- rzysko	luźne	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. I, s. 114		brak rysunku i opisu
152	Gronowo	Koszalin	cmenta- rzysko	K. 22 gr. 3	dobry	Wołagiewicz, <i>op. cit.</i> , s. 114		brązowa z kółkiem
153	Grossgards (brak odpo- wiednika u Rosponda)	"	"	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. I, s. 115		brak rysunku i opisu
154	Kowalewo Pom.	Toruń	"	?	?	<i>Ibidem</i> , s. 117	Muz. Toruń - zbiory nie istnieją	brak rysunku i opisu
155	Kozłówek	Olsztyn	"	gr. 19	?	"Prussia", S. B., 1966, 21, s. 131		łyżeczka toaletowa; brak opisu i rysunku
156	Krosno	Elbląg	"	gr. 114	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. I, s. 114		brak rysunku i opisu
157	Lipniki	"	"	gr. ?	?	<i>Ibidem</i> , s. 115		brak rysunku i opisu
158	Lubowidz	Słupsk	"	gr. 268	b. dobry	z autopsji	Muz. Narod. Szczecin	brązowa z kółkiem do zawieszania
159	Maciejewo	Gdańsk	"	gr. 1	?	Blume, <i>op. cit.</i> , cz. I, s. 114		brązowa - brak rysunku
160	Malbork- -Wielbark	Elbląg	"	?	?	<i>Ibidem</i> , s. 117		łyżka toaletowa - brak rysunku i opisu

161		Elbląg	cmenta- rzysko	gr. 1653	?	Schindler, <i>Besiedlungs- geschichte...</i> , kat, s. 163		brak rysunku i opi- su
162	Mątyki	Olsztyn	"	gr. ?	-	W. Heym, "Nachrichten- blatt für deutsche Vorzeit" 1939, t. 15, s. 308		brak rysunku
163	Mierzszyn	Gdańsk	"	?	dobry	R. Schindler, "Gothis- kandza" 1942, rys. 3		brązowa
164	Mściszewice	Gdańsk	"	K. 8	"	La Baume, <i>Urgeschichte der Ostgermanen</i> , Gdańsk 1934, rys. 64		brązowa z kółkiem
165	Odry	Bydgoszcz	"	gr. 27	"	Kmleciński, <i>Odry...</i> , tabl. III: c	Muz. Chojnice	brązowa brązowa
166	"	"	"	gr. 100	"	<i>Ibidem</i> , tabl. IX: a	"	brązowa z kółkiem
167	"	"	"	gr. 103	"	<i>Ibidem</i> , tabl. IX: d	"	brązowa
168	"	"	"	gr. 109	"	<i>Ibidem</i> , tabl. X: c	"	"
169	"	"	"	gr. 110	"	<i>Ibidem</i> , tabl. IX: c	"	brązowa z kółkiem
170	"	"	"	gr. 116	"	<i>Ibidem</i> , tabl. XII: d	"	brązowa
171	"	"	"	gr. 130	"	<i>Ibidem</i> , tabl. XV: e	"	brązowa z kółkiem
172	"	"	"	gr. 166	"	z autopsji	Katedra Arch. UE	brązowa
173	Pogórze	Elbląg	"	?	?	"Prussia" III, 1889, 14, nr 554		mała brązowa z kół- kiem - brak rysun- ku

1	2	3	4	5	6	7	8	9
174	Pruszcz Gdański	Gdańsk	cmenta- rzysko	gr. 8	dobry	La Baume, <i>op. cit.</i> , s. 154		penseta z łyżeczką
175	Rządź	Toruń	"	?	?	Blume, <i>op. cit.</i> , s. 117		brak rysunku i opisu
Lusterka								
176	Elbląg	loco	cmenta- rzysko	luźne	?	W. Łęga, "Przegląd Arche- ologiczny" 1954/1956/1958, t. 10, s. 43, rys. 74: 1		lusterko koliste po- srebrzane
177	Lubieszewo	Elbląg	"	gr. 1	?	Eggers, <i>Der römische Im- port...</i> , t. 1, s. 106 i 688		brązowe - brak ry- sunku
178	"	"	"	gr. 3	dobry	z autopsji	Muz. Narod. Szczecin	brązowe, koliste, posrebrzane
179	"	"	"	gr. 4	?	Eggers, <i>op. cit.</i> , s. 106 i 691		grób 1 z 1925 r.
180	Pestomino	Ślupsk	?	luźne	?	<i>Ibidem</i> , s. 106 i 701		czwórkokątne, brązowe - brak rysunku

c) Nożyce

181	Bornice	Olsztyn	cmenta- rzysko	gr. 6	frag- ment	Łęga, <i>op. cit.</i> , 70: 46 (123)		srebrne
182	Drawsko Pomorskie	Koszalin	cmenta- rzysko	gr. 5	frag- ment	z autopsji	Muz. Narod. Szczecin	żelazne
183	Lubieszewo	Elbląg	"	gr. 1	?	Eggers, <i>op. cit.</i> , s. 106 i 688		brązowe
184	Węsiory	Gdańsk	"	gr. 19	frag- ment	Kmieciński, Blombergowa, Walenta, <i>op. cit.</i> , s. 94, tabl. II: 1		żelazne